

Üzeyir Hacıbəyli

AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQISININ ƏSASLARI

*Azərbaycan ladlarının öyrənilməsinə dair
adaptasiya olunmuş*
DƏRS VƏSAİTİ



Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

ÜZEYİR HACIBƏYLİ

AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQISININ ƏSASLARI

*Azərbaycan ladlarının
öyrənilməsinə dair adaptasiya
olunmuş*

DƏRS VƏSAİTİ



BAKI-2014



№ 2014
2018

ÜZEYİR HACIBƏYLİ

AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQISININ ƏSASLARI

Musiqi məktəbləri şagirdləri üçün
«Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları», «Solfecio»,
«İmprovizasiya və bəstələmə», «İxtisas aləti», «Ümumi fortepiano»
fənlərində Azərbaycan ladlarının öyrənilməsinə dair
adaptasiya olunmuş

DƏRS VƏSİTİ

Adaptasiyanın tərtibçisi
TƏRLAN SEYİDOV

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

«TƏHSİL»
BAKİ-2014

№ 1122 - NotAr

102753

11, 997-41 + 11, 310. 512 (2A) 97

Üzeyir Hacıbəylinin «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» traktatının adaptasiya versiyası musiqi məktəbləri şagirdləri üçün BMA-nın Orta ixtisas musiqi məktəb-studiyasında hazırlanmış və BMA-nın Elmi Şurasının iclasında təsdiq olunmuşdur (28 oktyabr 2009-cu il tarixli 2 sayılı protokol).

Tərtibçi-redaktor:

Tərhan Seyidov

BMA-nın Orta ixtisas musiqi məktəb-studiyasının bədii rəhbəri və direktoru, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər:

Ramiz Zöhrabov

BMA-nın Azərbaycan xalq musiqisi tarixi və nəzəriyyəsi kafedrasının müdiri, Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəna Məmmədova

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun İncəsənət Əlaqələri Şöbəsinin müdiri, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Ü22 Üzeyir Hacıbəyli. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Musiqi məktəbləri şagirdləri üçün «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları», «Solfecio», «İmprovizasiya və bəstələmə», «İxtisas aləti», «Ümumi fortepiano» fənlərində Azərbaycan ladlarının öyrənilməsinə dair adaptasiya olunmuş dərs vəsaiti. Adaptasiyanın tərtibçisi **Tərhan Seyidov**. Bakı, «Təhsil», 2014, 48 səh.

Ü 4905000000
053 2014

© Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, 2014
© «Təhsil», 2014

GİRİŞ

«Mənim bu əsərim Azərbaycan xalq musiqisinin əsas cəhətlərini öyrənmək üçün nəzəri bir vasitə və Azərbaycanladları əsasında musiqi yazan bəstəkarlara yaradıcılıq köməyidir.»¹

Üzeyir Hacıbəyli

Xalqımızın mədəni irsinə yenidən yaranmış marağ, xüsusən də musiqiçilər tərəfindən bəslənən münasibət məsələsi hal-hazırda xüsusi aktuallıq kəsb edir. İndiki dövrdə etnik şüurun fəallaşdırılması, öz milli mədəni irsinə bəslənən diqqət bunu təsdiqləyir. Məhz buna görə də ənənəvi xalq mədəniyyəti əsaslarının, mədəni məkanın minillik qavranılma təcrübəsinin və onun gələcək nəsillərə ötürülməsi mexanizmlərinin dərk olunması olduqca önəmlidir. Həmin istiqamətdə qanuna tam uyğun olaraq pedaqoji fikir fəallaşır, həmin problematika üzrə təhsil-tərbiyə məsələlərinin effektiv həll yolları axtarılır. Bu sırada duran ilk önəmli məsələlərdən biri – milli musiqi təhsilinin islahatı və layihələşdirilməsidir ki, burada çoxsəviyyəli tədris-tərbiyə prosesində uzun müddətlər ərzində tam şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəldilən varislik prinsipləri nəzərdə tutulmalıdır.

Əsas problemin bu cür qoyuluşu zamanı musiqi təhsili ocaqlarının təhsil sahəsində mütəxəssisləri formalaşdırmaq, bir kadr kimi hazırladığı struktur kimi qarşıya qoyduğu ən yeni məsələlər, sözsüz ki, musiqi təhsili sisteminin əvvəlki mərhələlərində sınaqdan keçirilmiş yeni, eksperimental təhsil metodlarına əsaslanmalıdır. Bu istiqamətdə aparılacaq axtarışlar zamanı müasir təhsil təcrübəsinin milli musiqi mədəniyyətimizin çoxəsrlik ənənələri ilə qovuşmasına arxalanma nəzərdə tutulur. Xüsusilə də Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının Orta ixtisas musiqi məktəb-studiyasında tələbələrin gələcək pedaqoqlar kimi yetişdirilməsi sahəsində müasir musiqi mədəniyyətinin bütün tələblərinə cavab verən zəmin və şərait uzun illər boyu yaradılmışdır. Bu zəmin tədris, tərbiyə və folklor kimi komponentlərin bütöv bir tədris-metodik prosesdə birləşdirilməsinə əsaslanıb, həmin prosesdə yaranan məsələ və problemlərin eksperimental, yaradıcı surətdə həll olunmasını nəzərdə tutur.

Məktəb-studiyanın yarandığı 1980-ci ildən artıq 35 il keçir. Bütün bu illər ərzində məktəb-studiyanın səmərəli fəaliyyətinin nəticəsi kimi, çap

edilmiş proqramları, dərs vəsaitlərini və elmi-metodik işlərdən ibarət məcmuələri qeyd edə bilərik ki, bunlarda şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin daha dolğun və hərtərəfli açılmasına imkan verən kompleks təhsilin innovasiyalı metodları öz əksini tapmışdır.

Müasir musiqi mədəniyyətinin yüksək tələblərinə cavab verən musiqiçilərin formalaşmasında məktəb-studiyanın təcrübəsi Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən rəsmən bəyan edilmişdir. Bütün yeni metodlar aprobeşiyadan keçirilmiş və ölkənin musiqi təhsili ocaqlarının tədris proqramlarına tətbiq olunmuşdur.

Əlamətdardır ki, məktəb-studiyanın müəllimi M. Tuayevanın «Содержание и формы экспериментальной работы по комплексному обучению учащихся школы-студии Бакинской Музыкальной Академии имени Узеира Гаджибейли» («Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının məktəb-studiyası şagirdlərinin kompleks tədrisi üzrə eksperimental işin məzmunu və formaları») mövzusunda dissertasiyası məhz bizim məktəbdə işlənmiş və tətbiq olunmuş musiqi fənlərinin tədrisi sahəsində innovasiyalı, kompleks metodların mənimsənilməsi üzrə müxtəlif növ eksperimentlər əsasında yazılmış və müdafiə olunmuşdur.

Bizim tərəfimizdən keçirilmiş dünya təcrübəsində analoqu olmayan musiqiçilərin elmi-ifaçılıq müsabiqələri və konfranslar da diqqətə layiqdir. Xüsusilə məktəb-studiyanın 30 illik yubileyinə həsr olunmuş Qara Qarayev adına pianoçuların Birinci Beynəlxalq elmi-ifaçılıq müsabiqə-konfransı böyük rezonans doğurmuşdur. Bu müsabiqə-konfrans 2010-cu ili «Mədəniyyətlərin yaxınlaşması» ili elan edən UNESCO-nun tədbirlər planına daxil edilmişdir.

Bizim digər işlərimiz sırasında «Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri tədris repertuarında», «Caz musiqisinin gənc ifaçıları» festivallarının keçirilməsini qeyd etməliyik.

2015-ci ildə Ü. Hacıbəylinin anadan olmasının 130 illiyinə, onun tərəfindən təməli qoyulmuş

¹Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Bakı: «Yazıçı», 1985, s. 12.

BMA-nın 95 və məktəb-studiyasının 35 illiyinə həsr olunmuş «Azərbaycan milli lad sistemi gənc musiqiçilərin tədris repertuarında» adlı festival keçirilmişdir. Bu festival «Üzeyir Hacıbəylinin elmi sistemi əsasında şagirdlərin milli lad təfəkkürünün inkişafı Proqramı»nın həyata keçirilməsində növbəti mərhələ hesab olunur.

Beləliklə, keçirilən islahatlar nəticəsində məktəb-studiyanın öz mentaliteti yaranmışdır ki, bu da təcrübəçi tələbələrə cəlb edən, eksperimental işə dirənən bir sıra orijinal proqramların yaradılmasına əsaslanır. Həmin proqramlardan sənətşünaslıq doktoru, professor Məcnun Kərimovun «Qədim Azərbaycan musiqi alətləri» fənni üzrə və sənətşünaslıq namizədi, professor Adilə Yusifovanın «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» fənni üzrə müəllif proqramlarını misal çəkmək olar.

Nəzəri biliklərin qavranılması şagirdlərin xüsusi və ümumi fortepiano, orkestr və xalq çalğı alətləri, kamera ansambli və akkompaniment siniflərində ifa etdikləri Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərinə dair tərtib etdikləri referat və annotasiyalarda ən geniş təbiiyi tapır. Bu biliklərin mənimsənilməsi məqsədilə təbiiyi olunan ən önəmli üsullardan biri də – 1983-cü ildən etibarən məktəb-studiyanın müntəzəm olaraq keçirdiyi elmi-ifaçılıq konfransları, müsabiqələri, eləcə də «Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri tədris repertuarında» dövriyyəli festivallardır.

Şagirdlərin dərəcə fəallığının və yaradıcı təfəkkürünün bu planda formalaşdırılmasının vacib aspekti kollokviumlardır ki, məktəb-studiyada tədris ilində iki dəfə keçirilir. Kollokviumlar müxtəlif fənlərin öyrənilməsindən qavranılan biliklərin cəmləndirilməsi məqsədini daşıyır və müxtəlif fənlərə, ümummədəni hazırlığa dair məsələlərə yanaşır, Azərbaycan lədlərinə aid sualları da əhatə edir.

Təcrübə-eksperimental, metodik və pedaqoji iş növləri arasında «Opera hazırlığı» fakültativ sinfinin nəzdində otuz il eksperimental olaraq fəaliyyət göstərən Uşaq Musiqi Teatrının tamaşaları qeyd olunmalıdır. Teatrın repertuarına Azərbaycan və xarici bəstəkarların – Ü.Hacıbəyli, S.Hacıbəyov, T.Quliyev, S.İbrahimova, Ş.Çaləyev, B.Britten, Q.Qladkov və başqalarının musiqisi əsasında hazırlanmış 30 tamaşa daxildir. Bu tamaşalara xalq mahnı və rəqsləri daxil edilir. Beləliklə, məktəb-studiyada uzun illər boyu geniş profilli dünyagörüşünə malik, Azərbaycan xalq musiqisinin əsaslarını sərbəstliklə qavrayan musiqiçilərin hazırlanması üçün zəmin və şərait yaradılmışdır.

Uşaqların mənəvi, ədəbi və bədii-estetik inkişafına yönəldilmiş bütün bu iş növləri onlarda ənənəvi milli musiqi mədəniyyətinə tamamilə yeni münasibəti, bu mənəbni dərinlən və qorunularaq öyrənilməsinə təbiiyə edir, folklorun və ənənələrin gələcək nəsələ ötürülmə mexanizmlərinin qorunması, materialın müasir həyata təbii şəkildə daxil olunmasını təmin edir.

Azərbaycanın xalq musiqi mədəniyyəti ənənələrinin öyrənilməsində görkəmli Azərbaycan klassiki Üzeyir Hacıbəylinin elmi irsi əsas tədris materialı rolunu oynayır. Onun «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» adlı sərbəll elmi əsəri nəinki hər bir Azərbaycan bəstəkarının, həm də Azərbaycan musiqisini öyrənən hər bir musiqiçinin stolüstü kitabıdır. Üzeyir bəyin bu nəzəri əsəri öz böyük praktiki əhəmiyyətini bu günədək itirmir. Həmin kitabda Azərbaycan xalq musiqisinin lad sisteminin bütün zənginliyi mütləq elmi formada, aydın, anlaşılıq ifadə şəkildə sistemləşdirilmiş, Azərbaycan xalq musiqi dilinin lad strukturunun qanunlarının kamil şəkildə anlaşılan qavranılması öz əksini tapmışdır.

Bu traktat əsəri təkə xalq musiqisinin deyil, bütün Azərbaycan musiqisinin nəzəri əsasları kimi dəyərləndirmək olar.

Qeyd edək ki, «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» adlı kitabının yeni nəşri 2010-cu ildə Üzeyir Hacıbəylinin 125 illiyi münasibətilə latin əlifbası ilə çap və elektron dərslik formatında Bakı Musiqi Akademiyasının rektoru, Xalq artisti, professor Fərhad Bədəlbəylinin rəhbərliyi altında «Musiqi Dünyası» jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən, sənətşünaslıq doktoru, professor Təriyel Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan lədlərini öyrənmək üçün daha bir maraqlı nəşr 2010-cu ildə İmına Əliyevanın hazırladığı «Azərbaycan musiqisi əsasında lad-intonasiya eşitmə hazırlığı üzrə praktiki vəsait» adlı dərslikdir. Bu nəşrdə hər ladin model hazırlanmışdır və lədlərə aid testlər verilmişdir.

2012-ci ildə nəşr olunmuş Cəmilə Həsənovanın «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» fənni üzrə Azərbaycan musiqisinin məqamları» adlı ali musiqi məktəbləri üçün dərs vəsaiti materiallarla zəngin və tədris üçün olduqca dəyərli kitabdır.

Üzeyir Hacıbəylinin kitabı üzrə fənnin daha dərin və geniş tədrisi üçün 2012-ci ildə Fərhad Bədəlbəyli ilə birlikdə tərtib olunan «Üzeyir Hacıbəylinin elmi sistemi əsasında milli lad təfəkkürünün inkişafı proqramı» nəşr olunmuşdur. Proqram musiqi və incəsənət məktəblərinin I–XI sinif şa-

girdləri və musiqi kollektorlarının I–IV kurs tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vəsaitdə hər sinif üçün nəzərdə tutulan lədlərin adları və həmin lədlərdə yazılan Azərbaycan xalq və bəstəkar əsərlərinin siyahısı verilir.

Onu da qeyd edək ki, bu proqramın əsasında 2014-cü ildə yeni vəsait hazırlanır. Şagirdlər üçün təqdim olunan çoxciddli dərs vəsaitində Azərbaycan xalq və professional musiqisi ilk dəfə lad sistemləməsinə məruz qalır. Tədris üçün seçilən musiqi materialı yeddi əsas milli lada uyğun sərbəllənib. Tərtibçilər sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Cəmilə Həsənova, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Leyla Zöhrabova və sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Aytən İbrahimovadır.

Hazırda təqdim olunan Üzeyir Hacıbəylinin fundamental əsəri əsasında adaptasiya olunmuş dərs vəsaiti məktəb-studiya tərəfindən hazırlanaraq musiqi məktəbləri şagirdləri üçün metodik zəminə malikdir.

Məktəb-studiyanın nəşr hazırladığı dərs vəsaitinin əsas məqsədi musiqi məktəb şagirdlərinin öz milli köklərinə, Azərbaycan xalq sənətinin əsaslarına maraq oyadılması, milli musiqi eşitmə qabiliyyəti və təfəkkürü sahəsində gen yaddaşının bərpası və fəallaşdırılmasıdır. Azərbaycan xalq musiqi mədəniyyəti ənənələrinin öyrənilməsi üzrə aparılan işin bir hissəsi olaraq, lədlərin nəzəri öyrənilməsi müxtəlif üsullarla öz təcrübə təbiiyi tapır. Həmin problem baxımından Ü.Hacıbəylinin kitabının adaptasiya olunmuş materialları əsasında tərtib olunan dərs vəsaiti xüsusən aktualıq kəş edir.

Bu dərs vəsaiti gənc musiqiçilər nəslinin musiqi tərbiiyə və təhsili qarşısında duran bir sıra konkret məsələləri həll etmək məqsədini, xüsusən də Azərbaycan lədlərinin kiçik siniflərdən başlayaraq öyrənilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədini irəli sürür.

«Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» kursundan əlavə, materialın möhkəmləndirilməsi eləcə də bu fənnin solfecio dərslərinə daxil edilməsi, Ü.Hacıbəyli tərəfindən Azərbaycan lədləri əsasında bəstələnmiş melodiyaaların imla kimi yazdırılması, transponizə edilməsi və s. vasitəsilə həll olunmalıdır. Yuxarıda sadalanan not materiallarının ixti-

sas, ümumi fortepiano dərslərində ifa olunması da böyük əhəmiyyətə malikdir. Gələcək bəstəkarların Azərbaycan lədlərində musiqi bəstələməsi bacarığının tərbiiyə baxımından da vacibdir.

Gənc musiqiçinin Azərbaycan lədləri fənni üçün adaptasiya olunmuş dərs vəsaitindəki material aşağıdakı ardıcılıqda təqdim olunur: əvvəl sərbəlləmləri, tam və yarım kadanslar, Ü.Hacıbəylinin əsərlərindən götürülən nümunələr, sonra isə onun xalq musiqisinə aid və əsərinin əlavə hissəsində göstərdiyi misallar verilir. Əgər sərbəlləmləri ilə kadensiyaların onların yalnız öz quruluş prinsipləri bərdə təsvür yaradrsa, Ü.Hacıbəylinin bütün lad və onların şöbələrinə aid bəstələnmiş nümunələri öz qanunauyğun ardıcılığında düzülərək şagirdlərə muğamın strukturunu anlamaqda kömək edə bilər. Hazırkı dərs vəsaiti, şübhəsiz ki, respublikamızın musiqi məktəblərinin gündəlik tədris-metodik təcrübəsində faydalı metodik dayaqla ola bilər.

Ümumiyyətlə, gənc musiqiçilərin təhsilinin bütün mərhələlərində «folklor komponentinin» daxil edilməsi məktəb-studiyanın eksperimental fəaliyyətində pozitiv təcrübə kimi özünü göstərir. Məktəb-studiyanın musiqi təhsili proqramları öz strukturu, istiqaməti və məzmunu etibarilə komplekslidir. Proqramların kompleksliliyi musiqi mədəniyyətinin yalnız ayrıca istiqamətlərinin məhdud ixtisaslı öyrənilməsinin qarşısını almaqdan deyil, eləcə də onun xalq musiqi mədəniyyəti ilə birləşməsi zamanı bütövlüklüyünün anlaşılmasından irəli gəlir.

Beləliklə, təhsil məzmunu ilə eksperimental işin metodik təminatının sıx vəhdəti, eləcə də gələcək professional pedaqoqların hazırlanmasında varisliyin həyata keçirilməsi Bakı Musiqi Akademiyası və onun eksperimental bazası olan Orta İxtisas Musiqi məktəb-studiyanın birgə fəaliyyəti üçün başlıca məqsəddir. Fərhad Bədəlbəylinin dediyi kimi: «Məktəb-studiya uşaqların musiqi tərbiiyəsini təsdiqlənmiş mərkəzinə çevrilmişdir».

Musiqi təhsil ocaqları üçün nəzərdə tutulan bu vəsait Üzeyir Hacıbəylinin 1985-ci ildə «Yaxıncı mətbəəsində nəşr edilmiş «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» kitabı üzərində qurulmuş və adaptasiya olunmuşdur.

Tərlən Seyidov

ƏSAS LADLAR

Bədii-ruhi cəhətdən «Rast» dinləyicidə mərdlik və gümrahlıq hissi,

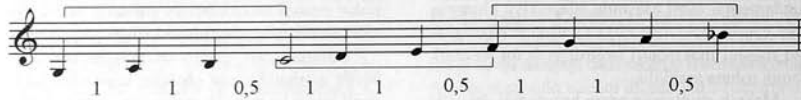
«Şur» şən, lirik əhvali-ruhiyyə, «Segah» məhəbbət hissi, «Şüştər» dərin kədər,

«Çahargah» həyəcan və ehtiras, «Bayatı-Şiraz» qəmginlik, «Hümayun» isə «Şüştər»ə

nisbətən daha dərin bir kədər hissi oyadır [s.16].

RAST

Do mayəli "Rast" ladının səsqatarı



1 - 1 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş üç bərabər tetraxordun qovuşuq birləşməsi «Rast» ladının səsqatlarını əmələ gətirir. Bu səsqatlarında o r t a tetraxordun birinci pərdəsi - do - ladın mayəsi və əsas tonudur [s.47].

Tam kadanslar



Yarım kadanslar



"Rast" ladında bəstələnən melodiya

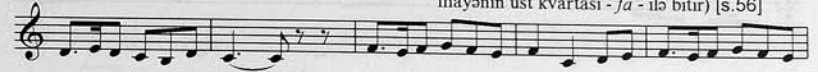
Başlanğıc ifadənin bu və ya başqa pərdədə bitməsi «Rast» və bir çox sonrakı ladların şöbələrini təyin edir (başlanğıc ifadə birinci xanəni təşkil edərək ikinci xanənin əvvəlində bitir) [s.52].

Allegro moderato

Mayəli-Rast (birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində mayə ilə tamamlanır - do birinci oktava) [s.56]



Hüseyni (birinci ifadə ikinci xanənin başlanğıcında mayənin üst kvartası - fa - ilə bitir) [s.56]



Vilayəti (birinci ifadə ikinci xanənin başlanğıcında, mayənin kvintasında - sol - ilə bitir) [s.57]



Hüseyni (təkrar) [s.57]



Əraq (bir oktava yuxarıya köçürülən «Mayeyi-Rast») [s.60]



Gərayi (alt aparıcı ton - si - səsşatardakı sərhəd tonu - si-bemol - ilə əvəz olunur) [s.60]

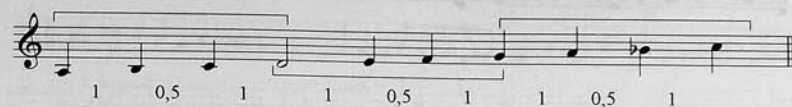


Hüseyni (təkrar) [s.60]



ŞUR

Re mayəli "Şur" ladının səsşatarı



1 - 0,5 - 1 formulu üzrə qurulmuş və qovuşuq (zəncirvari) üsul ilə birləşmiş üç bərabər tetraord «Şur» ladının səsşataramı əmələ gətirir. Bu səsşatarda orta tetraordun birinci pərdəsi - re - ladın mayəsidir. «Rast» ladının keçmiş mayəsi (bu səsşatarda üçüncü pərdə - do) burada səsşataramın əsas tonu olmaq hüququnu özündə saxlayır [s.63-64].

Tam kadanslar



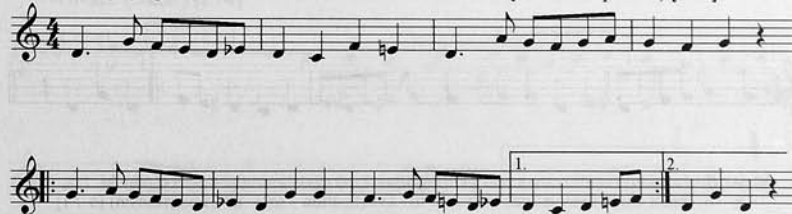
Yarım kadanslar



"Şur" ladında bəstələnən melodiya

Allegretto

Mayeyi-Şur (birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində mayə - re - ilə qurtarır) [s.67]



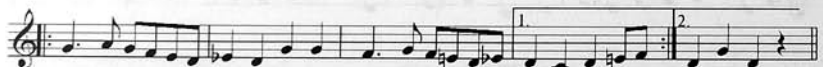
Zəmin-xara (birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində mayənin üst mediantası - *fa* - ilə qurtarır)

[s.67]



Şur-şahnaz (birinci ifadə mayənin üst kvartası ilə ikinci xanənin əvvəlində qurtarır)

[s.69]



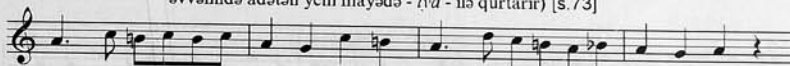
Hicaz (birinci ifadə mütləq mayənin kvintasından - *lya* - başlanmalıdır; yaxşı olar ki, o, ikinci xanənin əvvəlində mayənin üst kvartasında - *sol* - ilə tamamlansın) [s.71]



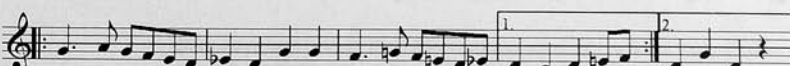
Zəmin-xara (təkrar) [s.71]



Bayatı-kürd (kvinta quruluşu tərəfə yönəlmə; birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində adətən yeni mayədə - *lya* - ilə qurtarır) [s.73]



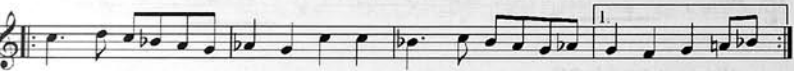
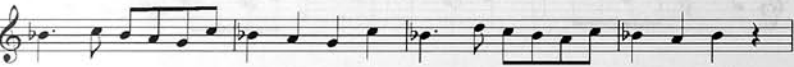
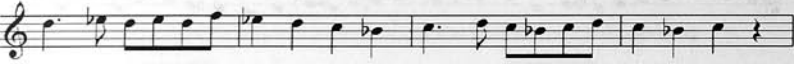
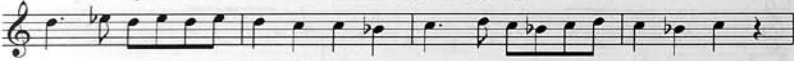
«Hicaz» (təkrar) [s.74]



Səməyi-şəms («Mayeyi-Şur»un bir oktava yuxarıda təkrarı) [s.76]



Nişibi-fəraz (kvarta yuxarı yönəlmə; «Hicaz» şöbəsinə kvarta yuxarı - re - təkrar etmək məsləhət görülür) [s.76]



SEGAH

Mi mayəli "Segah" ladının səsqatları



0,5 - 1 - 1 formulu üzrə qurulmuş və qovuşuq (zəncirvari) üsuldə birləşmiş üç bərabər tetraxord «Segah» ladının səsqatlarını əmələ gətirir.

Bu səsqatlarında orta tetraxordun birinci pərdəsi - *mi* - ladin mayəsidir.

Səsqatlarının ikinci pərdəsi - *do* - əsas ton, yəni mayənin alt tersiyası vəziyyətini görür [s.80].

Tam kadanslar



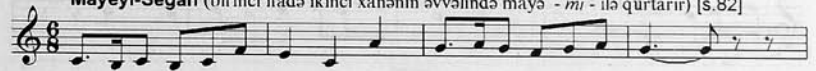
Yarım kadanslar



"Segah" ladında bəstələnən melodiya

Allegretto

Mayeyi-Segah (birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində mayə - *mi* - ilə qurtarır) [s.82]



Şikəsteyi-fars (birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində və ikinci ifadə dördüncü xanənin əvvəlində əsas tonun kvintasında - *sol* - ilə qurtarır) [s.83]



Mübəriqə (birinci ifadə əsas ton kvintasının üst aparıcı tonu - lya - ilə başlayır) [s.84]

Əraq (əsas tonu - do - bir oktava yuxarı qaldırır) [s.85]

ŞÜŞTƏR

Lya mayəli "Şüştər" ladının səsqatarı

0,5 - 1 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş və ayrı birləşmiş (alt tetraxordun dördüncü pərdəsilə üst tetraxordun birinci pərdəsi arasında artırılmış sekunda intervalı əmələ gəlir) iki bərabər tetraxord «Şüştər»ladının səsqatlarını əməmlə gətirir.

Bu səsqatlarında üst tetraxordun ikinci pərdəsi - lya - ladin mayesidir.

Tamamlayıcı pərdə - mi [s.87-88].

Kadanslar

"Şüştər" ladında bəstələnən melodiya

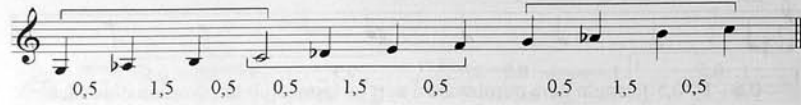
Moderato
Mayeyi-Şüştər (birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində mayənin alt kvartası - mi - ilə qurtarır) [s.90]

Tərkib (birinci ifadə ümumiyyətlə mayənin üst aparıcı tonu - si - ilə başlanır) [s.91]

Not Br. 112a

ÇAHARGAH

Do mayəli "Çahargah" ladinin səsqatırı



0,5 - 1,5 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş üç bərabər tetraxord «Çahargah» ladinin səsqatırını əmələ gətirir; bu şərtlə ki, bunlardan alt tetraxord orta tetraxordla qovuşuq (zəcirvanı) üsulda və orta tetraxord üst tetraxordla ayrı (yanışı birləşmə) üsulda birləşsin. Səsqatırının dördüncü pərdəsi birinci oktava - do - ladin mayesi vəzifəsini görür [s.92-93].

Tam kadanslar



Yarım kadanslar



"Çahargah" ladinə bəstələnən melodiya

Andante

Mayeyi-Çahargah (ikinci xanənin əvvəlində birinci ifadə mayə - do birinci oktava - ilə qurtarır) [s.95]



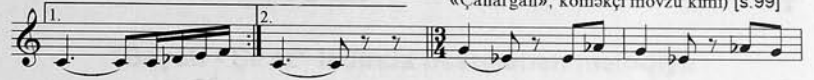
Bəstə-Nigar (birinci ifadə tersiya ilə başlanıb mayə tersiyası - mi - ilə qurtarmasını tələb edir) [s.96]



Manəndi-muxalif (ikinci xanənin əvvəlində birinci ifadə üst kvartada - fa - ilə qurtarır) [s.97]



Hasar (kvinta - sol - yuxarıya köçürülmüş «Çahargah»; köməkçi mövzu kimi) [s.99]

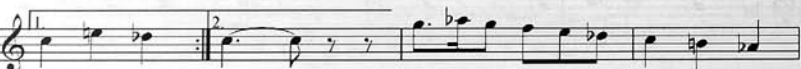
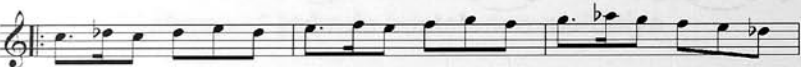


Muxalif (əvvəlki mayənin kvintasının üst aparıcı tonu yeni mayə - la bemol - əmələ gətirir) [s.100]





Mənsuriyyə («Mayeyi-Çahargah»ın bir oktava yuxarı köçürülməsi) [s.101]



BAYATI-ŞİRAZ

Do mayəli "Bayati-Şiraz" ladının səsqatarı



1 - 1 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş və orta yarımton vasitəsilə birləşmiş (üst tetraxordun birinci pərdəsinə nisbətən) iki bərabər tetraxord «Bayati-Şiraz» ladının səsqatlarını əmələ gətirir. Bu səsqatlarında alt tetraxordun axırıncı pərdəsi - do - ladın mayəsidir [s.104].

Tam kadanslar



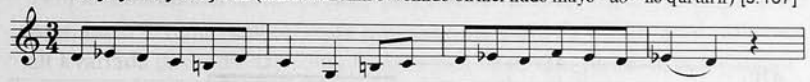
Yarım kadanslar



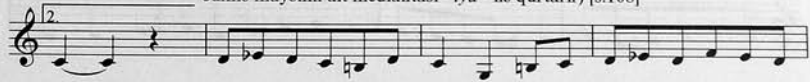
"Bayati - Şiraz" ladında bəstələnən melodiya

Moderato

Mayeyi-Bayati-Şiraz (ikinci xanənin əvvəlində birinci ifadə mayə - do - ilə qurtarır) [s.107]



Bayati-İsfahan (birinci ifadə «Mayeyi-Bayati-Şiraz»ı təkrar edir, cavabverici cümlə mayənin alt mediançası - lya - ilə qurtarır) [s.108]



Hüzzal (mayənin kvintası - sol - ilə başlanır)
[s.109]

HÜMAYUN

Do və Lya mayəli "Hümayun" ladinin səsqatırı

0,5 - 1,5 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş və orta ton vasitəsilə birləşmiş iki bərabər tetraxord «Hümayun» ladinin səsqatırını əmələ gətirir. Bu ladin səsqatırında iki mayə vardır. Onlardan birincisini - *do* - alt tetraxordun dördüncü pərdəsi, ikincisini isə - *lya* - üst tetraxordun dördüncü pərdəsi əmələ gətirir. Melodiyanın əmələ gəlməsi alt tetraxordun bir oktava yuxarıya qaldırılmasını tələb edir. Bu halda səsqatırı belə olur [s.112]:

Bu səsqatırı *lya* və *do* mayəli iki natamam «Şüştər» səsqatırından ibarətdir [s.113].

Kadanslar

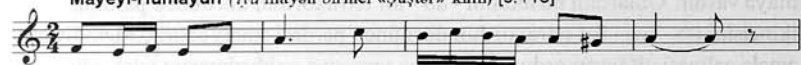
Tam kadans adətən ikinci mayənin (*do*) alt kvartasında (*sol*) dayanmaqla əmələ gəlir; lakin «Hümayun»un başqa tamamlanma üsulu da vardır: qeyd etdiyimiz alt kvartada dayandıqdan sonra kadans yenə də davam edərək ikinci «Şüştər» səsqatırının ikinci pərdəsində (*fa*) dayanmaqla tamamlanır. Qeyd etmək lazımdır ki, «Hümayun» ladinə melodiya çox vaxt bu pərdədən başlanır [s.113-114].

"Hümayun" ladında bəstələnən melodiya

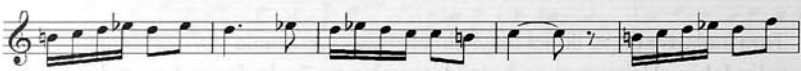
«Hümayun» ladında melodiya bəstələrkən müvafiq fəsildə «Şüştər» ladına aid göstərilən qaydalar əsas götürülməlidir. Birinci cümlə (və yaxud birinci period) adətən birinci «Şüştər»də, cavabverici cümlə ikincisində bəstələnir. Birinci «Şüştər»dən ikinci «Şüştər»ə keçilərkən, birinci «Şüştər»in aparıcı tonu və ikinci «Şüştər» mayəsinin alt tersiyası enharmonikləşdirilir [s.114].

Moderato

Mayeyi-Hümayun (Iya mayəli birinci «Şüştər» kimi) [s.116]



Tərkib (do mayəli ikinci «Şüştər» | Tərkib) kimi [s.115]



ƏLAVƏ LADLAR

ÇAARGAH (ikinci növ)

İkinci növ Do mayəli "Çahargah" ladının səsqatarı



0,5 - 1,5 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş tetraxord 1 - 1 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş tetraxordla ayrı birləşdiriləndə (yanışı birləşmə), ikinci növ «Çahargah» ladının səsqatarı alınır [s.117].

Tam və yarım kadanslar

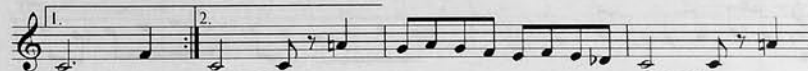
İkinci növ "Çahargah" ladının tam və yarım kadansları eynilə birinci növ "Çahargah"da olduğu kimidir [s.119].

İkinci növ "Çahargah" ladında bəstələnən melodiya

İkinci növ «Çahargah» ladında melodiyalar bəstələmək üçün müvafiq fəsildə birinci növ «Çahargah» ladına aid göstərilmiş qaydalar əsas götürülməlidir [s.119].

Allegro moderato

Mayeyi-Çahargah

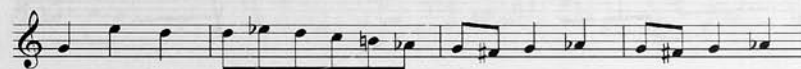
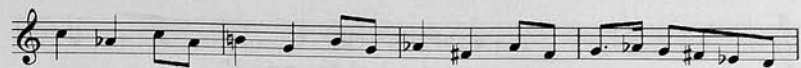




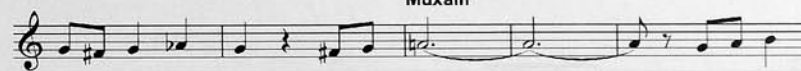
Manəndi-müxalif



Andante
Hasar

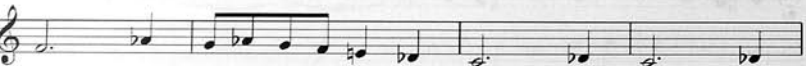
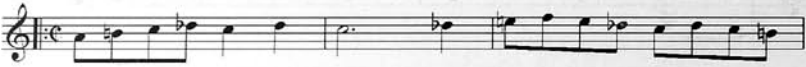


Müxalif





Mənsuriyyə



ŞAHNAZ

"Şahnaz" ladinin səsqatırı



«Şahnaz» ladinin səsqatırında 1 - 1 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş tetraxorda ayrı üsul ilə 0,5 - 1,5 - 0,5 formulu üzrə qurulmuş tetraxord birləşdirilir. Alt tetraxordun bütün pərdələri «Şahnaz» ladinında mayə ola bilər [s.122-123].

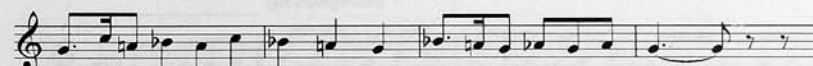
Tam və yarım kadanslar

"Rast", "Şur" və "Segah"da olduğu kimidir.

"Şahnaz" ladinında bəstələnən melodiya

Allegretto

Mayeyi-Şahnaz (birinci ifadə ikinci xanənin əvvəlində mayənin kvintasında - sol - ilə bitir) [s.123]



SARƏNC

Mi mayəli "Sarənc" ladının səsqatırı

«Sarənc» əlavə ladi səsqatarının quruluş formulu ikinci növ «Çahargah» ladi səsqatarının quruluş formulu kimidir; yəni: 0,5 - 1,5 - 0,5 + 1 - 1 - 0,5. Fərq bundadır ki, ikinci növ «Çahargah» ladi səsqatarında alt tetraxordun axırıncı pərdəsi ilə üst tetraxordun birinci pərdəsi arasında bütöv ton, «Sarənc» səsqatarında isə yarım ton olur. Alt tetraxordun sonuncu pərdəsi ladin mayəsidir [s.126].

Tam və yarım kadanslar

Əlavə «Sarənc» ladi alt aparıcı tonundan başqa özünün bütün pərdələrinə və mayəsinin səsqatarında tutduğu vəziyyətdə görə «Segah» ladına oxşardır. Onun həm tam, həm də yarım kadansları «Segah» ladında olduğu kimidir [s.128].

"Sarənc" ladında bəstələnən melodiya

«Segah» ladında və onun şöbələrində musiqi bəstələmək qaydalarının hamısı eynilə «Sarənc» ladına da aiddir [s.128].

Bu misalda «Əraq» şöbəsi bir oktava yuxarı köçürülmüş «Mayeyi-Sarənc» ilə əvəz olunmuşdur [s.130].

Allegretto Mayeyi-Sarənc

Şikəsteyi-fars

Mübarriqə

Musical score for page 32, featuring seven staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and first/second endings.

XALQ MUSIQISI NÜMUNƏLƏRİ

Do mayəli "Rast" ladında xalq mahnısı

1. *Allegretto*

Musical score for page 33, featuring five staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and first/second endings.

Arazbarı («Rəng» formalı) Re mayəli "Şur" ladında

2.

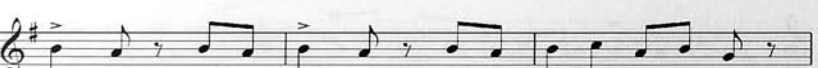

Musical score for page 33, featuring three staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and first/second endings.

Musical score for page 34, featuring ten staves of handwritten musical notation in a single system. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and dynamic markings.

Musical score for page 35, featuring ten staves of handwritten musical notation in a single system. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and dynamic markings.

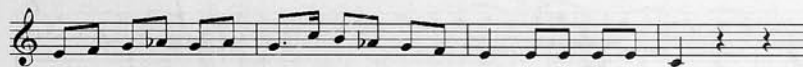
Sol mayeli "Rast" ladında rəng

3. *Allegretto*



"Sarənc" ladında rəng

4. *Moderato*



Musical score for page 38, featuring ten staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and trills. The key signature has one flat (B-flat) and the time signature is 2/4. The music concludes with a double bar line.

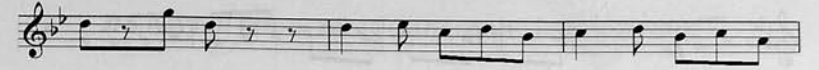


Sol mayeli "Bayatı-Şiraz" ladında rəng

5. *Andante* *tr*

Musical score for page 39, featuring ten staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and trills. The key signature has two flats (B-flat and E-flat) and the time signature is 2/4. The music concludes with a double bar line.

Sol mayeli "Bayatı-Şiraz" ladında rəng

6. *Allegro*



Sol mayeli "Çahargah" ladında rəng

7. *Allegro*

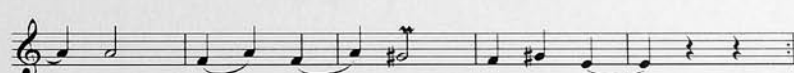
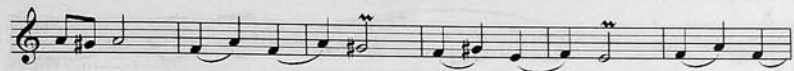
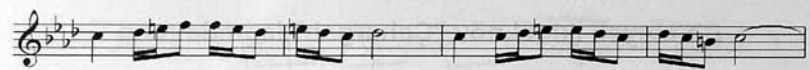


Musical score for page 42, featuring ten staves of music in a key with two flats and a 3/4 time signature. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and trills.

Do mayeli ikinci növ "Çahargah" ladında rəng

Moderato

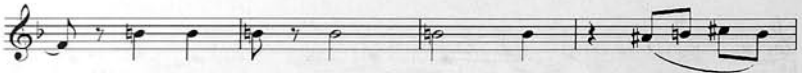
8.



10. 











MÜNDƏRİCAT

Tərən Seyidov. Giriş	5
ƏSAS LADLAR	
Rast.....	8
Şur	11
Segah.....	15
Şüştər.....	17
Çahargah.....	18
Bayatı-şiraz	21
Hümayun.....	23
ƏLAVƏ LADLAR	
Çahargah (ikinci növ).....	25
Şahnaz	29
Sarənc	31
XALQ MUSIQISI NÜMUNƏLƏRİ	33

12m

Üzeyir Hacıbəyli

AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQISININ
ƏSASLARI

Musiqi məktəbləri şagirdləri üçün
«Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları», «Solfecio»,
«İmprovizasiya və bəstələmə», «İxtisas aləti», «Ümumi fortepiano»
fənlərində Azərbaycan ladlarının öyrənilməsinə dair
adaptasiya olunmuş dərs vəsaiti

Adaptasiyanın tərtibçisi

Tərlan Seyidov

Bakı, «Təhsil», 2014.

Nəşriyyat redaktoru **Aida Quliyeva**

Bədii və texniki redaktoru **Abdulla Ələkbərov**

Kompüter not qrafikası, maket və dizayn **Yavər Nemətli**

Kompüter tərtibatçısı **Mələk Şimşək**

Korrektoru **Ülkər Şahmuradova**

Çapa imzalanmışdır 24.11.2014. Kağız formatı 60x84 1/8.
Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi 6,0. Sifariş 136. Tiraj 1000.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» müəssisəsinin
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, AZ 1052, Fətəli xan Xoyski küç., 121^A
Tel.:(+994 12) 567-81-28/29; Faks: (+994 12) 567-82-68
E-mail: tahsil_az@yahoo.com;
www.tahsil.az

Ar $\frac{2014}{2018}$



BAKI-2014

1122